

ПЕРСОНАЖНИЙ КОД ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ НА КОСІВЩИНІ: ТРЕМБІТАР

Ірина Коваль-Фучило

УДК 393.9(477.86)

У статті проаналізовано значення обрядового акту трембітання на похороні, з'ясовано функції, роль і сакральний статус трембітара в поховальній обрядовості. Дослідження здійснено на матеріалі експедиційних записів авторки, а також друкованих джерел, присвячених поховальному обряду в гуцулів.

Ключові слова: поховальний обряд, трембіта, трембітар, сакральний статус.

The article analyzes the ceremonial act of «trembitation» at funerals, and ascertains a trembitar's functions, role and sacral status in the obsequies. The research is based on the author's own records, as well as on the printed sources on the Hutsuls' funeral rites.

Keywords: funeral ceremony, trembita, trembitar, sacral status.

Поховальний обряд гуцулів неодноразово ставав предметом зацікавлення етнографів. Чи не першою спеціальною фіксацією і дослідженням цього обряду є розділ «Смерть» у фундаментальному виданні видатного українського народознавця Володимира Шухевича «Гуцульщина» [6, с. 241–255]. У своїй праці автор умістив опис перебігу похорону від приготування до смерті і до поминальних обрядодій, зосередивши увагу на основному етапі похоронного обряду — власне похороні. Дослідник уважно передав особливості народної термінології, зокрема назви предметних реалій обряду, описав 24 гри при мерці, подав тексти чотирьох голосінь. У його публікації використано дві ілюстрації.

У відомому збірнику похоронних звичаїв та обрядів, упорядником якого є видатний український етнограф, фольклорист Володимир Гнатюк, уміщено два описи похорону з Косівщини, причому обидва записано в с. Голови Косівського повіту (нині — с. Голови Косівського р-ну Івано-Франківської обл.). Автором першого, дуже детального опису є громадсько-політичний діяч на Гуцульщині, відомий збирач народної творчості та етнографії, кореспондент Етнографічної комісії НТШ, знищений згодом НКВД, Петро Шекерик-Доників [5, с. 252–288]. У спареному 31–32 томі «Етнографічного збірника» (Львів, 1912) у 31-му томі «Похоронні голосіння» маємо сім

голосінь, записаних Шекериком-Дониковим у цьому ж селі (№ 62, 112, 163, 164, 291, 272, с. 26) і його студію про цей жанр «Приказоване по умерлим» [4, с. 26–28]¹. В описі похоронного обряду дослідник не лише відтворює перебіг обрядодій похорону, а й подає його осмислення і сприйняття самими носіями традиції, рясно цитуючи своїх інформаторів. Він виділяє кілька підрозділів у своїй студії: про знаки і сні, що віщують смерть, приготування до смерті, особливості одягу для померлого, опис особливостей «посіжіня», ігри (загалом 21 гра), власне похорон і поминальний обід (комашня), поминальні звичаї, вірування про душу [5, с. 252–288].

Автор іншої студії — учитель Петро Дудек. Крім опису поховального обряду, він також подав голосіння до збірника Свенціцького (№ 63, 111, 255), а ще повідомлення «Про плачок на Гуцульщині» [4, с. 25–26], у якому описав особливості голосильної традиції свого краю. Важливо, що в обох дослідженнях П. Дудек називає імена носіїв традиції, від яких записав інформацію.

Сучасна львівська дослідниця Ольга Коломиєць проаналізувала гуцульський похорон як драматичне дійство, своєрідну народну похоронну драму, описавши «ролі» і «сценарій» похорону [3, с. 75–82]. До статті долучено таблицю «Будова похоронного циклу», де в тезах наведено послідовність похоронних обрядодій,

а також зазначено час і місце, де вони відбуваються [3, с. 83–86].

Поховальній обрядовості Карпат присвячено монографію львівського етнолога Романа Гузія «З народної танатології: карпатознавчі розсліди» [1], написану на широкому джерельному й науковому матеріалі. У цій роботі за допомогою порівняльно-історичного та семантичного аналізу вірувань, звичаїв та обрядів українців Карпат висвітлено давні й сучасні уявлення народу про смерть. Автор дослідив філософське та психоемоційне сприйняття цього явища в середовищі традиційної культури, відображення світоглядних реалій у фольклорних жанрах і обрядах.

Попри увагу дослідників до гуцульського похорону, трембітареві як обов'язковому учасникові обряду не було приділено уваги. У червні 2012 року проводилася експедиція Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М. Т. Рильського в Косівському районі Івано-Франківської області. За час польової роботи було зібрано матеріал з усної історії краю і традиційної народної культури, зокрема обрядової. Спеціальним об'єктом нашої уваги була поховальна обрядовість. Пощастило взяти інтерв'ю в трембітаря Василя Андрійовича Столащук і його дружини Василини Юріївни Столащук (Мицканюк) із с. Яворів. Метою цієї студії є проаналізувати значення обрядового акту трембітання на похороні, з'ясувати функції і роль трембітаря під час обряду². Дослідження здійснено на матеріалі власних польових записів авторки статті, а також описів поховального обряду цього краю у збірнику Володимира Гнатюка «Похоронні звичаї й обряди» [2] і праці Володимира Шухевича «Гуцульщина» [6].

Участь трембітарів (*тримбітальники, трембітальник, трембітанник* [6, с. 242]) у похороні — чи не основна локальна характеристика гуцульського похорону. Це, без перебільшення, його окраса і візитна картка. Звичай трембітати був зафіксований ще на початку минулого століття: «Тримбіташі приходе и грают у тримбіту, а люде чуют,

шо коло хати тужно умерскої тримбіта и знають, шо там є мертвец» [5, с. 263]. Основною функцією трембітання в той час була інформативна. Означення гри трембіти *тужно* свідчить, що цей обрядовий акт мав також естетичне значення. Це підтверджує інформація Володимира Шухевича: «По подзвінім ідуть за трембітанником, щоби коло хати, де мерлець лежить, повістував сумну вістку, а відтак щоби ішов з тілом аж до гробу; дехто замовляє більше трембітанників, окрім того і кілька рогів» [6, с. 242].

Наш трембітар з Яворова — чоловік малослівний, зате його дружина Василина виявилася чудовим інформатором. Василина Юріївна — учасник церковного хору, носій фольклору (від неї ми записали весільні пісні, голосіння), поетична натура (вона автор поезії на смерть матері, сестри, батька). Пані Василина розповіла, що її свекор Андрій робив трембіти. Андрій Столащук прожив довге й цікаве життя: був в'язнем гітлерівського концтабору, повернувся в Україну, став столяром, навчився робити трембіти. Розповідає Василина Столащук: *Тато Василя робив трембіти, Андрій Андрійович. Помер у 96 кроків /.../ Я знаю, ек си трембіта роби. Береси сухого дерева, вирізаєш на половини, вистругуєш, потому скіблець. Тут робисі такі два шевчики. — А яке це дерево? — Смерека. Перерубаєси на половини, потом вишурбуєси, потом дві докупи складаєси. А потому береси березу, лупися кора з берези. То коли береза луписі (СВЮ). Заготовляли кору берези в липні. Коли вона була готова, потому ту кору дедя парив. Нарізавав такими стружками і так обвивав. Видите. Отак йде кожда стружка. А клею там нема ніякого (СВЮ). Щоб трембіта добре звучала, її поливали всередині горілкою, іноді водою: Води сипала або горілки (СВЮ). Найважче в цій справі — вибрати смереку. Майстер шукав високе рівне дерево, у яке вдарила блискавка (воно стає легке). Трембіта важить близько 400 г, причому дружина її дорівнює 3 м.*

Василь Андрійович показує свою трембіту. Зберігається вона на спеціальних кріпленнях на стіні біля сходів на горище. Розпитую, коли була зроблена його трембіта, скільки їй років. *Ця — небогато років, десь буде 10. Може і сотку років служити вона. Ця — молода (СВА).* Відповідь дуже показова: пан Василь каже молода, а не нова, — як про живу істоту.

Трембітарі приходять трембітати на другий день після смерті людини: *Як вмер в суботу — в понеділок ми приходимо, в вівторок ховають. Єк вмере в понеділок — в середу ми приходимо, в четвер ховають. Єк вмере у четвер — то ми йдемо в суботу, в неділю ховають (СВА).* Вони стоять біля вікна кімнати, де лежить померлий. Пані Васирина заохочує чоловіка до розповіді: *Розкажуй, як ви йдете грати на четверту годину ввечір. Потому люди сходяться на грушку. Ті трембіти грають гек читає савтирю, трембіти грають до 12-ої години ночі. — А як? — Вони пограли, 15 хвилин віддыхають і далі зачинають грати. — А де ви стоїте? — Там, де кіло, надворі під вікном (СВВ, СВА).* У день похорону трембітарі приходять вранці (*Рано восьма година, вже грають трембіти (СВЮ)*) і йдуть разом з похоронною процесією на цвинтар. Вони замикають колону, тримаючись трохи далі від людей, періодично зупиняються, грають одну-дві хвилини. *Трембітальники йдуть, через 10 хвилин собі стають і трембітають. Вони лишаєси, вітрембітали свою мелодію і йдуть далі собі. Так цілу дорогу вони трембічт, аж до гробу (СВЮ).* До церкви трембітарі не заходять — чекають на подвір'ї. Останній раз вони трембітають уже над могилою: *Заносять тіло в церкву, трембітальники лишаєси надворі. Виносять тіло з церкви, то вони вже тоже мають грати. Далі грають. Потім загібають. Уклали вінки, і трембітальники мають три рази затрембітати — прощальне. Оцю одну мелодію, що вони грають раз, тепер три рази має бути (СВЮ).*

У деяких випадках трембітарі — не єдині музиканти на похороні, оскільки рідні помер-

лого можуть запросити оркестр. Утім, вони не заважають одні одним, кожен має своє місце розташування в похоронній процесії: *Опродили, тепер йдуть. Хрест йде наперед, потому йдуть річі всі, потому йдуть вінки, потому йде домовина, ксьондз йде коло домовини. Якщо є оркестра, то за вінками йде оркестра. А трембітальники мають іти ззаду (СВЮ).*

Платою за цю роботу є гроші і подаванки — ритуальна пожертва, яка складається з калача і свічки, а ще на трембіту в'яжуть рушника, якого також забирає трембітар: *— А за то, що ви трембітаєте, щось дають? — Плате: гроші та й подавники (СВА).*

Василь Андрійович є старшим трембітарем, крім нього в селі є молодий трембітар, який ще не зовсім опанував мистецтво гри на трембіті, тому ще не вміє як слід викотити мелодію: *Кожен музикант має дар від Бога. Грають, але то треба ще дару мати від Бога. Є, що грають, но вони не годні так викотити (СВЮ).*

Інформатори наголошують на зв'язку, певній кореляції між мелодією трембіти і голо-сіннями, а також на особливому впливі мелодії трембіти: *Увечері зийдутьси люди, та й як трембіта заграє — всі гвавтують:*

Нашо мені цього було,

Нашо тиї музики такої сумної.

Плачуть цілі ночі. А найгірше на грушці плачуть, бо як трембітов прийдуть зграють, та й таке сумне, та й всі плачуть! Як трембіта мамі заграла, та як мені посунулося серце, то ще сьогодні воно болить. Жель великий, ще гірше плачеш! (СВЮ).

Згадування мелодії трембіти в голосінні свідчить про осмисленість цієї обрядодії в традиційній культурі. Слід зауважити, що це не єдиний такий випадок. Ми зафіксували подібний мотив у голосінні в с. Хімчин: *Музика заграла, а вони кажуть: «Припродили тобі музику, би тобі грала музика» (ЮПЯ).*

Як ми вже згадували, трембітарі йдуть позаду процесії. Виявляється, це не випад-

ково — коли б вони випередили людей, то це спричинило б дуже небажані наслідки: *Кажуть, що дуже люди вмирають, якщо перейшов людині трембітар. Тепер не питають, а я свому кажу: «Не йди, не випереджуй людей!»* Бо є, що йдуть дуже помало. Не можна! Давно не можна було перейти людей (СВЮ). Важливо, що трембіти пов'язують рушниками, як і церковні ритуальні ікони, так звані річі, які використовують на похоронах: *Шість людей йде за річчями до церкви. Приходє з церкви, річі приносє, фани. Кладуть рушники на річі, на трембіти, на ті фани (СВЮ); В нас називають процесії. Ці фани несуть, в основному, чоловіки. Рушники в'яжуть на всьо: і на ті фани, і на хрест, і на трембіти. <...> Вечером трембітає, коли послідню салтирю читає. Трембітальники всю дорогу трембітають (РЛ).*

Чітко визначене місце трембітання в процесі поховального обряду, пов'язування трембіти рушником, кореляція трембітання з іншими складовими поховальної обрядовості, існування міфопоетичних уявлень про вплив поведінки трембітара під час похорону на долю цілого села свідчить про високий сакральний статус цієї обрядової ролі і її глибоку закоріненість у традиційній культурі гуцулів. Про архаїчність звичаю трембітати свідчить також розвинена народна термінологія для номінації цього явища: *трембітар, трембітальники, трембітають, вітрембітали, трембічт, грають у трембіту.*

Ритуальне використання трембіти відбувалося також на свято Юрія: *А то трембіту тільки на похорон брали? — Ні, брали на Юрії — весну стрічати, то єнша мелодія йшла. Він вміє, зараз вам заграє. І тої ме-*

*лодії веселі, на Юрії. Палили оті ватри, з трембітою грали, — почетіє весни. — А то давнє свято чи вже сучаснє? — То давнє. Давно палили ті ватри, н'єтого числа ввечір. В нас і тепер скрізь палє, але не грають у трембіту, бо нема. А давно гєдьо виходив і грав. А тепер ми собі палимо і Василь грає. Я кажу: «Граї!» — згадуємо гєді. То звичай давній. Ця трембіта і ця ватра сповіщуєла прихід весни, Юрії (СВЮ). Сьогодні у трембітарів ще більше функцій. Їх запрошують на відкриття свят, на фестивалі. Гуцули вже звикли до того, що чують трембітання не лише із сумної нагоди похорону. Цюправда, не всі носії традиції це схвалюють: *Трембіта використовується тільки в поховальному обряді і в полонині. А те, що за радянської влади трембітами розпочинали дійства — це був нонсенс (КБВ).**

Пан Василь уміє грати різні мелодії: і веселі, і тужливі. Його дружина розповідає: *Він грає і «Гуцулку», і «Вальс», і «до співання» (СВЮ).*

Важливо, що Василь Андрійович має учнів, а трембіти вміє робити його брат: *А кого ж ви навчите, щоб воно не пропало. — Він учить багато. Є один з 64-го, тоже файно грає чоловік, напарник. А єк його нема, то бере будь-кого, тут дують напряду, а він уже викотит (СВЮ).* Тож маємо підстави сподіватися, що це давнє прекрасне ремесло житиме в гуцульському краї.

Усім охочим почути мелодію трембіти раджу оглянути відеоролик Валентина Мороза, записаний 2009 року на похороні в с. Шешори Косівського району. Трембітарі були запрошені із сусіднього села Брустурів (Hutsul funeral with trembitas. Гуцульський похорон з трембітами // youtube.com).

¹ Важливо наголосити, що П. Шекерик-Доників — один з кореспондентів І. Свенціцького, упорядника збірника «Похоронні голосіння», який зафіксував імена своїх інформаторів [4, с. 85].

² Це вже друге дослідження обрядових ролей у похоронному обряді. Наша перша студія

була присвячена гробареві (див.: *Коваль-Фучило І. М. Персональний код погребального обряду: гробовщик // Славянская традиционная культура и современный мир. — М., 2012. — Вып. 15. — С. 216–225).*

1. *Гузій Р.* З народної танатології: карпатознавчі розсліди. – Л., 2007.

2. *Дудек П.* Похоронні звичаї й обряди в селі Головах Косівського повіта. II // Етнографічний збірник. – Л., 1912. – Т. 32. – С. 288–290.

3. *Коломиєць О.* Гуцульський похорон як обрядова драма // Музика та дія в традиційному фольклорі. – Л., 2001. – С. 75–86.

4. *Свенціцький І.* Похоронні голосіння // Етнографічний збірник. – Л., 1912. – Т. 31.

5. *Шекерик-Доників П.* Похоронні звичаї й обряди в селі Головах Косівського повіта. I // Етнографічний збірник. – Л., 1912. – Т. 32. – С. 252–288.

6. *Шухевич В.* Гуцульщина. – Л., 1902. – Ч. III.

Інформатори

КБВ – Книш Богдана Василівна, 1983 р. н., вища освіта, кандидат мистецтвознавства, місцева, запис у м. Косів, 17.06.2012.

РЛП – Рибчук Любов Іванівна, 1965 р. н., нар. у Верховинському районі, середня освіта, запис у с. Яворів, 18.06.2012.

СВЮ – Столашук (Мицканюк) Василина Юрійівна, 1953 р. н., с. Яворів Косівського району, запис 17.06.2012.

СВА – Столашук Василь Андрійович, 1952 р. н., с. Яворів Косівського району, запис 17.06.2012.

ЮПЯ – Юрійчук Параска Якимівна, 1929 р. н., с. Хімчин Косівського району, освіта – 7 класів, запис 20.06.2012.